

В.М. Зінько

МІЖНАРОДНА АРХЕОЛОГІЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ТРЕТІ БОСПОРСЬКІ ЧИТАННЯ»

Традиційно з 20 по 23 травня 2002 р. у м. Керч відбулися Треті Боспорські читання, тема яких була «Боспор Кімерійський, Понт і варварський світ у період античності і середньовіччя».

Читання було організовано Кримським відділенням Інституту сходознавства НАН України, керченським «Центром археологічних досліджень» і Керченським державним історико-культурним заповідником. Усього було заявлено понад 50 доповідей, однак зібратися в мальовничому куточку Керчі поблизу стін древнього боспорського міста Німфей змогли не всі бажуючі. У роботі конференції взяли участь понад 40 фахівців, що представляли академічні центри, музеї, історико-культурні заповідники, вищі навчальні заклади Сімферополя, Керчі, Миколаєва, Харкова, Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Нижнього Новгороду, Белгорода, Варшави, Любліна, Лодзі.

Читання відкрили співголови оргкомітету д-р істор. наук О.І. Айбабін і канд. істор. наук В.М. Зінько. Тематика доповідей і повідомлень охоплювала широкий спектр наукових досліджень з археології та історії античного й ранньосередньовічного Боспору і суміжного варварського світу. Частиною доповідей було присвячено результатам новітніх археологічних розкопок, іншу — новому трактуванню вже давно відомих пам'яток. Так, М.Ю. Вахтіна (С.-Петербург) у доповіді «Ще раз про поховання в кургані Темір-гора і деякі питання грецької колонізації Кімерійського Боспору» стверджує, що речовий комплекс центрального поховання «принесено» у Крим зі степів Півбузжя-Придніпров'я і «залишено» в районі традиційної переправи через Керченську протоку в Прикубаня в 40-х роках VII ст. до н. е. Греко-варварські зв'язки тієї епохи мали «пульсуючий» характер і свідчать про надзвичайно складну і своєрідну ситуацію, що складалася на Кімерійському Боспорі на початково-му етапі грецької колонізації регіону.

Аналізові споруди, що найчастіше трапляється під час археологічних розкопок, було присвячено доповідь О.М. Бутягіна (С.-Петербург) «Архаїчні ями Мірмекія». Розглядаючи ями VI — початку V ст. до н. е., він виді-

ляє дві основні форми: циліндричні та грушоподібні.

Цікаву проблему знаходження кремінних знарядь в античних комплексах було порушено С.О. Шестаковим (Керч) у доповіді «Первісні археологічні знахідки на античних поселеннях Керченського півострова». Однак неповнота чи неясність стратиграфічних характеристик і випадковість багатьох знахідок не дали змоги доповідачеві дійти однозначних висновків. Для одержання більш повноцінних результатів потрібний повний облік усіх знахідок як на античних, так і на середньовічних пам'ятках.

Кілька доповідей було присвячено питанням нумізматики Боспору. Неоднозначну реакцію викликала доповідь О.М. Мельникова (Миколаїв) «Аполлонійський монетний союз — початкова форма Боспорської держави». Спираючись на аналіз ранніх боспорських монет, доповідіч подав своє бачення характеру і періодизації становлення боспорської державності.

І.В. Шонов (Сімферополь) у доповіді «Про монетне карбування Феодосії останньої чверті V — початку IV ст. до н. е.» на основі нового нумізматычного матеріалу і матеріалів археологічних розкопок і розвідок сільських поселень в окрузі Феодосії виділив у розвитку монетного карбування цього поліса в період із середини 30-х років V до кінця першого десятиліття IV ст. до н. е. такі послідовні етапи: 1) незалежного карбування; 2) афінського впливу; 3) гераклейського впливу. На підставі недавньої знахідки срібного діобола з чітким написом «ФЕОДЕОС» усі суперечки про легенду на цій монеті доповідіч вважає припиненими і робить висновок, що цей екземпляр є старшим номіналом у серії Ф1, яка належить до етапу незалежного карбування Феодосії в 430—415 рр. до н. е.

У доповіді О.В. Кулікова (Керч) «Монетне карбування царя Левкона і криза грошового обігу на Боспорі в середині III ст. до н. е.» було підкреслено, що рідкісність монет Левкона II пов'язана не лише з невеликим обсягом і епізодичністю емісії, а й з подальшим їх масовим перекарбуванням.

В окремих блоках було об'єднано доповіді, що стосуються боспорського міста Німфей.

© В.М. ЗІНЬКО, 2002

Так, Д.Є. Чистов (С.-Петербург) у доповіді «Скіфи і Німфей у V ст. до н. е.» знову звернувся до специфіки греко-варварських взаємин у Німфей та його хорі на прикладі курганних поховань «місцевої групи» на німфейському некрополі. Особливу увагу доповідач приділив питанню про верхню межу датувань вищезгаданих поховань, оскільки лише на основі цієї дати можна судити про завершення гіпотетичного періоду особливих німфейсько-скіфських взаємин. З огляду на чорнолакову кераміку з гробниці 8 кургану 17, він датує цю подію 420 р. — початком IV ст. до н. е.

У доповіді О.Ю. Соколявої (С.-Петербург) «Вироби з кістки і рога з розкопок Німфея в колекції Ермітажу» було представлено окремі групи кістяних виробів, знайдені в ході археологічних досліджень.

Аналізові сільських житлових будівель було присвячено доповіді В.М. Зінько (Керч) «Житлові будівлі IV ст. до н. е. на хорі Німфея». Відкриті в результаті розкопок на поселеннях Героївка-1, Героївка-2, Південночурубашське, Вогники-1, Тобечик-9 будівельні залишки дають певне уявлення про кілька типів житлових будівель: землянки, двокамерні будинки, що стоять окремо, великі садиби. Двокамерні будівлі мали невелику площу (близько 30—40 м²). Для будинків Південночурубашського поселення характерна наявність перед входом критої галереї. Особливо показовий у цьому аспекті житловий будинок, досліджений доповідачем на цьому поселенні у 2001 р.

Результати багаторічних робіт на морсько-му шельфі поблизу Німфея було подано в доповіді О.М. Шамрая (Темрюк) «Підводно-археологічні об'єкти в територіальній структурі Німфея». Просторове розташування підводно-археологічних пам'яток на досить обмеженій площі дна протоки щодо сучасної берегової лінії дало змогу дістати загальне уявлення про палеогеографічну ситуацію в приморській південно-східній частині античного Німфея.

Аналізові найбільшої і складної пам'ятки античного Приазов'я — поселення Генеральське західне — було присвячено доповіді О.О. Масльоннікова (Москва) «Центри "царського" землевладіння на Боспорі IV—III ст. до н. е.». Цей комплекс складався з центральної частини, що вміщувала три блоки будівель житлового, господарського і парадно-культурного призначення, а також з п'яти—шести віддалених від центра об'єктів. Усі вони були пов'язані єдиним задумом і слугували інтересам одного господаря.

У доповіді Н.В. Молевої (Нижній Новгород) «Обряд жертвоприношень у китейському святилищі» було узагальнено матеріали 27-річних досліджень найбільшого сакрального комплексу в Північному Причорномор'ї, що являв собою, по суті, величезний жертвник-ескар. У святилищі з другої половини V ст. до н. е. до початку V ст. н. е. відправляли культу різних богів, що несуть

ідею родючості, а також Геракла, Діоніса і його фіаса.

Про повну драматизму історичну долю царя Фарнака йдеться в доповіді Є.О. Молева (Нижній Новгород) «Правління Фарнака на Боспорі». На підставі письмових, археологічних і нумізматичних джерел доповідач дав докладну характеристику діяльності Фарнака на Боспорі.

Поховальні пам'ятки розглянуто в доповіді В.А. Хршановського (С.-Петербург) «Поховальний комплекс римського часу на некрополі Ілурату». Досліджені в 1995—1998 рр. на західній ділянці ілуратського некрополя два вирубані у скелі склепи виділялися дещо незвичайною конструкцією, наявністю жертвної ями зі слідами тризни та недругорядними знахідками. Увесь цей неодноразово використовуваний поховально-поминальний комплекс датовано II—III ст. н. е. Тим же часом датовано ще один практично цілком зруйнований склеп, про дослідження якого повідомив О.Л. Єрмолін (Керч) у доповіді «Розписний склеп некрополя поселення Кези Північне».

Кілька доповідей було присвячено дослідженням, проведеним на азійській частині Боспору. Так, В.А. Горончаровський (С.-Петербург) у доповіді «Нові дані про Семібратне городище на Кубані» розповів про нові дослідження цієї пам'ятки, що є ключовою для розуміння процесу греко-варварської взаємодії в цьому регіоні в античний період.

У доповіді «Сільська округа Гермонасси» С.Л. Соловйов (С.-Петербург) підбив підсумок багаторічного вивчення поселень хори цього античного поліса. Найбільшу увагу було приділено поселенню Хвила-1, що дає повне уявлення про життя сільського населення Азійського Боспору протягом майже цілого тисячоліття.

Інформацію про амфорні клейма з поселень сільської округи античного поліса Феодосії було наведено у доповіді О.В. Гаврилова (Сімферополь) і М.Ф. Федосєєва (Керч) «Амфорні клейма з античних пам'яток округи Феодосії». Доповідачами було враховано 1261 амфорне клеймо з 29 пам'яток хори.

Найбагатіші археологічні колекції Керченського державного історико-культурного заповідника було розглянуто в кількох повідомленнях. Так, Н.В. Биковська (Керч) у доповіді «З історії комплектування античних предметів із дорогоцінних металів Керченського заповідника (1944—2000 рр.)» описала ці маловідомі для фахівців колекції. На жаль, доповідь практично не супроводжували якінебудь ілюстративні матеріали. Такий самий недолік мала і доповідь А.Л. Желтикової (Керч) «Вухасті демони» з колекції теракотових статуєток фондів КДКЗ». Доповідь Т.А. Матківської (Керч) «Боспорська меморіальна скульптура з Керченського лапідарія» було прочитано в лапідарії, де всі змогли без-

посередньо ознайомитися з цією групою пам'яток.

А. Твардецький (Варшава) у доповіді «Напис Фодераго (КЛ-1839)» докладно проаналізував надгробок із колекції Керченського лапідарія з унікальним для Боспору ім'ям Фодераго. Ще одній новій знахідці було присвячено доповідь В.А. Сидоренка (Сімферополь) і В.М. Зінько (Керч) «Військовий медальйон з клятвою Зевсу Димеранському, знайдений на Боспорі». Напис на вставці медальйона — це третій випадок згадування Зевса Димеранського у знахідках на території Таврики, причому перший — на Боспорі. На лицьовій стороні медальйона, ймовірно, зображений римський імператор Септимій Север, що дало змогу фракійцям користуватися привілеями дунайських легіонів. Знахідка на Боспорі медальйона з клятвою Зевсу Димеранському — ще одне важливе документальне свідчення перебування тут наприкінці II — початку III ст. н. е. римського контингенту військ, що комплектувався з фракійців.

Нову концепцію катастрофічних подій на Боспорі у другій половині III ст. н. е. представив М.І. Винокуров (Москва) у доповіді «Антропогенні й природні фактори системної кризи Боспорської державності у другій половині III ст. н. е.». Аналіз руйнувань будівельних конструкцій на археологічних пам'ятках цього часу свідчить про вплив могутнього і катастрофічного за наслідками землетрусу силою не менше 8—9 балів. Аналізові письмового джерела і конкретних археологічних реалій було присвячено доповідь М.М. Болтова (Белгород) «Боспор, Херсонес і Рим наприкінці III — у першій половині IV ст. н. е.».

У доповіді О.О. Тортики (Харків) «До питання про історичну інтерпретацію легенди про переправу "гунів" через Боспор Кімерійський» розглянуто свідчення ранньосередньовічних істориків про переправу гунів через Керченський протоку і розгром готського об'єднання. Історичні й етнографічні паралелі, пов'язані з вивченням способів переправ, а також дані про геологію дна Керченської протоки дають змогу наполягати на можливості переправи по льоду або на кораблях і човнах, здійсненої за допомогою місцевого населення, ворожого готам.

Питання про появу германських племен в Криму розглянуто у доповіді І.М. Храпунова (Сімферополь) «Про перші сармато-германські контакти в Криму». Зіставлення різних за походженням поховальних обрядів у межах одного могильника чи навіть однієї поховальної споруди свідчить, на думку доповідача, про проживання в Криму в першій половині III ст. н. е. якихось груп германців серед сарматів, що чисельно переважали.

О.В. Куль (С.-Петербург) у доповіді «До питання про появу готів на Боспорі» запропонував своє бачення шляхів проникнення германських племен у Північне Причорномор'я.

Подіям V ст. н. е. у варварському середовищі одного з регіонів Європи було присвячено доповідь М. Мачинської (Люблін) «Померання в V ст. н. е.».

Наративні й епіграфічні джерела про складні події на Боспорі на початку VI ст. н. е. було розглянуто М.І. Храпуновим (Сімферополь) у доповіді «Про взаємини Боспору і Візантії при Юстиніані I».

Окремі групи матеріалів з розкопок пізньоантичних—ранньосередньовічних пам'яток були розглянуті в кількох доповідях. Так, К. Домжальський (Варшава) у доповіді «Late Roman light-coloured ware: a rare group of fine pottery and its northern distribution (Bosporan region and neighbouring Pontic littorals)» докладно проаналізував місця знахідок однієї з груп червонолакової кераміки V — початку VII ст. н. е. і висловив припущення щодо центру їх виробництва. Прикраси зі скла, єгипетського фаянсу, мінералів і металу, знайдені під час розкопок сармато-аланського могильника Нейзац (III—IV ст. н. е.), було описано у доповіді А.А. Стоянової (Сімферополь) «Буси та підвіски з могильника Нейзац». Фібулам було присвячено доповідь Б. Незабитовської (Люблін) «Під'язні фібули». Про ювелірні вироби в костюмі варварів Південно-Західного Криму йшлося у доповіді Е.А. Хайрединої (Сімферополь) «Боспорські вироби V ст. н. е. у костюмі варварів Південно-Західного Криму». У Криму центром поширення моди на золоті нашивки у V ст. було Боспорське царство. У боспорських майстернях виробляли стандартні набори прикрас для одягу і головних уборів, які привозили в інші регіони разом з одягом уже нашитими на тканину.

Матеріали новітніх розкопок було представлено в доповіді О.О. Зінько (Керч) «Дослідження некрополя Пантікалея в 2001 році». Незважаючи на невелику площу розкопок, було отримано дуже цікавий, часом унікальний, різночасовий і різноплановий матеріал, пов'язаний зрештою з функціонуванням однієї з ділянок некрополя протягом кількох сторіч. Це і святилище хтонічних божеств I ст. до н. е., і поховальний комплекс кінця I ст. н. е., і новий розписний склеп першої половини V ст. н. е., вперше за багато десятиліть цілком розкопані і законсервовані. Розгорнута хронологія некрополя Боспору VI—VII ст. на основі аналізу знахідок фібул і пряжок подав О.І. Айбабін (Сімферополь) у доповіді «Про хронологію некрополя Боспору VI—VII ст.».

Більш пізнім сюжетам було присвячено дві доповіді. Так, О.Г. Герцен (Сімферополь) у доповіді «Між Боспором і Херсонесом: хазари в Доросі» повідомив, що нагромаджені на цей час археологічні матеріали, які відображають хазарський період в історії Мангупського городища, у зіставленні з достовірними письмовими джерелами свідчать, що до кінця VIII — першої половини IX ст. фортеця Доріс

зберігала свій ранньовізантійський вигляд. Потім настав перелом, пов'язаний із присутністю хазарського військового контингенту в Доросі. О.С. Маврина (Київ) у доповіді «Митні реєстри провінції Кефе як найважливіше джерело з історії Криму XV століття» відтворила економічну ситуацію наприкінці XV ст. не тільки на Боспорі, а й у Криму в цілому.

Наприкінці ранкових та вечірніх засідань проходили обговорення доповідей, що часто виливалися в гострі, часом гарячі дискусії. До початку конференції було видано збірник наукових матеріалів III Боспорських читань (Боспор Киммерийський, Понт і варварський мир в період античності і середньовіччя / Ред.-сост. В.Н. Зинько. — Керчь, 2002. — 300 с.). У рамках конференції було проведено презентацію нового випуску збірника «Боспорские исследования» (Ред.-сост.

В.Н. Зинько. — Симферополь, 2002. — Вып. 2. — 352 с.), підготовленого Кримським відділенням Інституту сходознавства НАН України і Керченським центром археологічних досліджень за підсумками Других Боспорських читань. Учасники читань змогли детально ознайомитися з цілком відновленим Керченським археологічним музеєм, де знову відкрито античну й середньовічну експозиції в сімох залах. Усе це стало можливим лише завдяки цільовій фінансовій допомозі благодійного фонду «Деметра» і Центру археологічних досліджень. Крім того, учасники конференції відвідали Царський курган, Керченський лапідарій, церкву Іоанна Предтечі, а також боспорські городища Пантікапей, Німфей та Ілурат. Наступні, Четверті, Боспорські читання вирішено провести у травні 2003 р.

Одержано 23.05.2002

В.В. Назаров

КОНФЕРЕНЦІЯ «ДО 100-РІЧЧЯ ПІДВОДНОЇ АРХЕОЛОГІЇ»

Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 100-річчю підводної археології, проходила в Москві протягом 6—8 лютого цього року. Конференцію було організовано на базі Інституту східнознавства РАН за підтримки Російського фонду фундаментальних досліджень. У роботі конференції поряд з археологами за фахом брали участь аквалангісти — аматори та фахівці суміжних спеціальностей, які так чи інакше стикаються з підводною археологією, — члени та керівники Федерації підводної діяльності Росії.

Слід зазначити, що з 19 доповідей, заявлених на конференції, 12 належало українським авторам, у них охоплено тематику, що пов'язана з дослідженням українських пам'яток археології. До того ж, одну з доповідей російського автора також було присвячено дослідженням акваторії, що надходить до юрисдикції України. Безумовно, усе це підтверджує два позитивні моменти: активність українських науковців і спільний інтерес українських та російських археологів щодо дослідження гідроархеологічних пам'яток у Пів-

нічному Причорномор'ї. На превеликий жаль, згадана ситуація відображає один негативний момент, що був притаманний конференції. Відомі російські вчені — фахівці в галузі гідроархеології — не брали участі в роботі конференції через те, що не були про неї проінформовані. Сподіваємося, що подібна досадна ситуація не повториться в подальшій практиці організації таких наукових форумів.

Тематика доповідей у географічному та хронологічному діапазоні була досить широкою — від Стародавнього Єгипту і практично до сьогодення.

Так, у доповіді Р.А. Орехова (ІС РАН, Москва) було розглянуто тезу про антагонізм Бата і моря у так званому Папірусі д'Обіні. Конкретно про підводні дослідження археологічних пам'яток у Єгипті йшлося у повідомленні А.А. Крола (ІС РАН, Москва) за результатами дослідження колодязя доби Рамзеса Великого російсько-германською експедицією в Пер-Рамзесі.

Усі інші доповіді були присвячені гідроархеологічним дослідженням у Північному Причорномор'ї.

© В.В. НАЗАРОВ, 2002